

Robert William Fogel – Geoffrey R. Elton,
Kojim putem do prošlosti? Dva pogleda na povijest, Zagreb, 2002.

Godine 2002. u nas je prevedeno djelo dvojice autora, R. W. Fogela i G. R. Eltona, koje govori o metodologiji povijesne znanosti. Na žalost, takve i slične metodološke rasprave u domaćoj povijesnoj literaturi prava su rijetkost. Praksa, naime, pokazuje kako je u naših autora zastupljeno pragmatičko bavljenje prošlom zbiljom, dok su radovi metodološke prirode – koji, između ostaloga, objašnjavaju način na koji ćemo prići povijesnoj zbilji, kako ćemo je spoznati – zanemareni. Tako posebice sinteze metodologije povijesne znanosti u nas gotovo da i ne postoje. No, o ovoj temi, oplemenivši nas nizom najznačajnijih knjiga, rasprava i članaka (napose valja istaknuti knjige *Historijska znanost, Zagreb, u dva izdanja – 1976. i 1980., te Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja., Zagreb, također u dva izdanja – 1996. i 2001.*), očitovala se prof. dr. sc. Mirjana Gross, koja, uz akademika Luju Margetića, pripada doajenima hrvatske historiografije.

U uvodu je djela iz 1996. god. profesorica M. Gross decidirano naglasila kako želi “...pobiti mišljenje onih povjesničara koji misle da mogu uspješno obavljati svoj posao ne poznajući teoriju”. Ipak, njezini, po svim propisima korektno znanstveno napisani radovi – njima se, čak, služe i studenti u redovitome studiju, pa i znanstvenici i istraživači njemačkoga govornog područja – tek su na trenutak zadovoljili potrebu za takvom vrstom povijesne literature.

Ističemo: radovi su toga sadržaja nužni, budući da ponajprije razmatraju prednosti i nedostatke, odnosno, dobre i loše strane pristupa koji povjesničari primjenjuju i time pokušavaju osuvremeniti, ali opet provjerenim, valjanim metodama. Bez takvih pokušaja, bit ćemo odgovorni za nazadak domaće historiografije. Interesantno je da ta pitanja, kao što se i na jednome mjestu ovoga Fogel-Eltonova djela kaže, zaočupljaju, međutim, pozornost filozofa. Oni, naime, posjedujući ideju ponovnoga otkrivanja povijesti, prilaze povjesničarevu zanimanju sa svoje, filozofske pozicije, pridajući mu, naravno, filozofsku dimenziju, podižući ga na taj način “u sferu” koju bi jedan “radni” povjesničar mogao dosegnuti ako bi postao “razmišljajući” povjesničar, naravno, prema filozofovoj ocjeni.

Knjiga koja je pred nama, u dva članka donosi argumentirano suprotstavljanje dviju teorija, odnosno dvaju pristupa povijesnoj znanosti: “tradicionalnoga”, koji zastupa Englez Geoffrey R. Elton te “znanstvenoga” Amerikanca Roberta Williama Fogela. Prikazana je, također, kultura dijaloga, odnosno način kako valja polemizirati, voditi dijalog te sredstva koja su pri tome dopuštena. To je posebice važno jer u recentnim domaćim primjerima takav način komunikacije – u načelu – izostaje.

Profesorica M. Gross u oba izdanja knjige *Suvremena historiografija, u literaturi, na str. 440. i 441. navodi Fogelov samostalni rad, Railroads and American Growth, Essays in Econometric History, Baltimore, 1964. i koautorske radove sa Stanleyjem Engermanom, The Reinterpretation of American Economic History, New York, 1971.; Time on*

the Cross: The Economics of American Negro Slavery, I-II, Boston, 1974., kao i knjigu *Which Road to the Past? Two Views of History*, New Haven-London, 1984., u koautorstvu sa Geoffreyjem R. Eltonom, o kojoj je riječ u ovoj ocjeni. Druge radove G. R. Eltona nije spomenula.

U članku američkoga ekonomista R. W. Fogela "Znanstvena" i tradicionalna povijest predstavljena je tzv. "znanstvena" ili "kliometrijska" povijest, i to kao "rođena u braku sklopljenom između povijesnih problema i naprednih statističkih analiza, s gospodarskom teorijom kao djeverušom i računalom kao kumom". Fogelovo izlaganje započinje prikazom promjena pristiglih znanstvenim i tehnološkim pronalascima u XIX. stoljeću, što je utjecalo na političke prilike, ubrzavši transformaciju naroda i etnosa u nacije na europskome i američkome kontinentu. Takav razvoj situacije, nesumnjivo, generirao je pitanje: "Ako primjena znanosti u proizvodnji može promijeniti industriju, ne bi li primjena znanosti u društvenim i političkim odnosima mogla i njih promijeniti?". Ili je, pak, čovjeka, zbog njegovih fizičkih i psiholoških posebnosti, nemoguće podvrgnuti konceptu općega zakona. U skladu s ovim posljednjim stajalištem, do sredine XIX. st. jenjava poistovjećivanje povijesne i prirodne znanosti. Autor se detaljnije zadržao na vrednovanju izvora jer je to, prema njegovu mišljenju, osnova za razlikovanje "tradicionalne" i "znanstvene" povijesti. Drži kako termini, koji se u izvorima pojavljuju, tijekom stoljeća poprimaju različito značenje, čak se i u istome vremenu različito percipira njihov sadržaj. Iznosi i svoje viđenje predmeta "tradicionalne" povijesti; to su, u prvom redu, država, njezine institucije i uređenje, vladari – jednom riječju politika – i to sve do kulminacije pokreta početkom XX. stoljeća. Jer, tada na površinu izlaze socijalne koncepcije povijesti, okrenute do tada "beznačajnim" članovima društva, njihovim problemima, svakodnevicom, stilom života. Oslonac takvom pristupu bila je grupa povjesničara okupljenih oko časopisa *Annales* u Francuskoj. Kao najviđenije predstavnike autor je istakao G. M. Trevelyana, G. R. Eltona, M. Blocha, L. Febvrea, F. Braudela, koji su po njegovu sudu bili skloni eklekticizmu – pri djelovanju ih je, prema Fogelu, u prvome redu zaokupljala intuicija i imaginacija, a ne znanost – preuzimajući iz različitih društvenih disciplina ideje koje su se izvrsno uklapale u njihova stajališta. Tako: "Tradicionalni povjesničari nastojali su prikazati cijeli spektar ljudskog iskustva, obuhvatiti sve bitne karakteristike civilizacija koje su proučavali i to učiniti na način koji bi se jasno ticao sadašnjosti. Neprekidno su tragali za 'principima sinteze', koji bi im omogućili da ispriopovijedaju na smislen način bezbroj činjenica što su ih otkrivali. Ta potraga ubrzano je vodila poopćavanjima, koje su izvirale iz društvenih znanosti", reći će Fogel.

No, mnogi tradicionalisti nisu se usuglasili s poopćavanjem, primjerice Elton, navodeći kako je predmet povijesnoga proučavanja pojedinačno, a ne utvrđivanje općih zakonitosti te da povjesničari trebaju tretirati "činjenice i događaje kao osobite po sebi, a ne nerazlučive statističke jedinice ili elemente u jednadžbi". Pri tome se napominje i kako širina i poopćavanje mogu biti tek mali dio u cijelom poduhvatu, tj. povijesnome istraživanju. Drugim riječima, ne prihvaćaju statističke izvore. Jednako tako, književno umijeće kod većine tradicionalista, prema Fogelu, igralo je veoma

bitnu ulogu u prijenosu iskustva prošlosti, jer "ukoliko ne piše živo, povjesničar ne može pisati istinito..."

Nakon što je upoznao čitatelje sa stajalištem tradicionalista, to je Fogel u nastavku učinio i sa stajalištem koji osobno zagovara: "kliometrijom", "poviješću koja mjeri", tj. s novom vrstom "znanstvene" povijesti koja se pojavila pedesetih godina XX. stoljeća, i to u okviru gospodarske povijesti, a potom se širila u različite vrste povijesti, poput parlamentarne, pa povijesti naroda, gradova i sl. Pod kišobranom kliometrije nalaze se različite metodologije, stajališta i predmeti, no, svima njima zajednička je – u proučavanju povijesti – primjena biheviorističkoga modela i kvantitativne metode društvenih znanosti. Primjenjuju matematičko bilježenje, a istraživanja temelje na društvenoznanstvenome modelu. Kliometričari se u svojem pokušaju i nastojanju unapređenja spoznaja i znanja o povijesti koriste modelom sustava jednadžbi, primjerice, prevodeći nepotpune povijesne podatke u matematički oblik. Takav model omogućuje lakše utvrđivanje pogriješke. Temeljni je zadatak kliometričara opis, odnosno utvrđivanje onog što se uistinu dogodilo, a ne analiza. Stoga oni ponovno pretražuju arhive.

Nakon što smo pobliže upoznali dva paralelno postojeća, oprečna načina istraživanja u povijesnim znanostima, Fogel nas – a na to će se u svojem članku osvrnuti i Elton – upozna s njihovih šest razlika. To su: predmet – po "znanstvenim" povjesničarima – općenitosti, odnosno, ono što je zajedničko većemu broju ljudi, a po tradicionalistima – pojedinačnosti, odnosno, pojedinačni neponovljivi događaji; vrste izvora – tradicionalisti se oslanjaju na nekvantitativne (literarne) izvore, za razliku od "znanstvenih", no, ne smijemo upasti u zabludu da je dovoljan samo književni ili kvalitativni izvor; potom, standard provjere i vrednovanja – tradicionalni povjesničari primjenjuju tzv. pravni model, zaključuju prema analogiji i pozivanjem na autoritet, dok "znanstveni" primjenjuju znanstvenoempirijski model; uloga polemika; stajališta prema suradnji – tradicionalisti najčešće izbjegavaju suradnju te si u radovima dopuštaju iznošenje vlastitih gledišta i pristranost, dok se kliometričari zalažu za suradnju i nepristranost koju se može izbjeći umanjenjem iznošenja stajališta; komunikacija sa čitateljima povijesnih djela – tradicionalisti značajnu pozornost daju komunikaciji s publikom sastavljenom od nestručnjaka, a kliometričari se okreću publici sastavljenoj od stručnjaka, dakle, sposobnoj suditi i valorizirati rezultate njihova znanstvenoga napora.

I Elton u *Dvije vrste povijesti*, kao i ranije Fogel, polazi od istih premisa: "dvije vrste povjesničara, o kojima se raspravlja imaju mnogo više zajedničkih područja nego onog što ih razdvaja (...). Svi su oni prvo povjesničari, a tek onda sljedbenici određenih metoda, budući da se svi bave razumijevanjem prošlosti". No, ne slaže se s terminima koje Fogel rabi kako bi pobliže odredio i pojasnio sukob između ta dva stajališta. Prigovara mu i misao o osloncu na literarne sadržaje za stajalište koje Fogel naziva tradicionalnim, dok znanstvenim povjesničarima zamjera oslonac na metode i eksperimentalna stajališta koja pružaju prirodne znanosti. Jednako tako, drži kako je ekipa – u prethodnome članku uvrštena među tradicionaliste – toliko različita da

je posve neopravdano svesti je pod plašt tradicionalizma. Potom, daje svoje viđenje razlika koje je postavio Fogel. To je najprije *predmet* – zamjera kliometričarima zanemarivanje temeljnog elementa kojim se tradicionalisti bave, a to je događaj. S druge je strane *sila*, koju kliometričari rabe kao čimbenik koji uvjetuje povijesne događaj; prema Eltonu, služi isključivo kao ishodište, alat istraživanja i objašnjenja, i ništa više od toga. Glede omiljenih *vrsta izvora*, Elton smatra kako ne postoji njihova strogo jednoznačna uporaba (po kliometričarima izvora koje je moguće matematički obraditi, a po tradicionalistima isključivo literarnih) te one koji od goleme količine građe odabiru jednu od dviju spomenutih vrsta uvrštava u red loših povjesničara. Otvara problem nepotpunih izvora ili iskrivljenoga niza podataka, zaključujući kako se “svi povjesničari bore s problematičnim izvorima, a svi dobri povjesničari u svoje napore uključuju sve dostupne izvore u mjeri u kojoj im to dopušta snaga, izdržljivost i životni vijek. Svi izvori zahtijevaju tehničku analizu, pri čemu se iskazuje je li povjesničar ispravno izučio zanat”. U vezi s *provjerom i vrednovanjem* – Elton ističe kako standard provjere podataka tradicionalnih povjesničara, u obrazloženju Fogela, nije točan, navodeći, posebice, argument iz analogije kao u potpunosti suprotan običajima struke. Takve, prema Eltonu, pogrešne zaključke američki ekonomist temelji na podacima iz *Harvard guide to American History* prema kojima se “povijesna analiza” sastoji od ispitivanja svjedoka. Elton smatra da temelj od kojega polazimo pri vrednovanju nekoga povijesnoga izvora jest pitanje svrhe te načina njegova nastanka, napominjući kako analogija odnosno detektiranje sličnosti u drugačijemu kontekstu potječe od želje za ustanovljavanjem povijesne zakonitosti. Kada su u pitanju *polemika i suradnja* – Elton ne prihvaća Fogelovo stajalište da tradicionalna povijest teži prosudbi svojih “uvaženih kolega”, što za sobom nužno povlači pitanje autoriteta, osvrnuvši se na kriterije koje je – u tu svrhu – iznio Fogel, držeći ih svojstvenima isključivo američkomu podneblju za koje on, kao Englez, nema kompetencije davati sud. Polemiku drži opravdanom samo ako vodi zamjetnoj količini “krajnje suglasnosti”, napominjući kako potpuni konsenzus ipak ne postoji. Također, naglašava individualnost pri istraživanju, napominjući kako tradicionalni povjesničar posjeduje vlastite “trikove” pri obrađivanju izvora te se, stoga, suradnja među njima svodi na najmanju moguću mjeru. Ipak, valjalo bi voditi računa o zajedničkome nazivniku nepristranosti prigodom procjene istih izvora. Osvrnuvši se na suživot među povjesničarima, priznaje pozitivne strane znanstvenoga pristupa, posebice povijest ideja i struktura, ali napominje kako rezultati izostaju kada se radi o pojedinačnostima, o konkretnim ljudima. Prihvaća tehniku matematičkoga modela, no, izražava bojazan da spomenuta vremenom može prerasti u selektivnu potragu i u istraživača stvoriti uvjerenje o izvjesnosti i postojanosti konkluzija – kao što je to slučaj u matematici – te postulirati zakonitosti ljudskoga ponašanja. Tom mišlju Elton završava svoje izlaganje.

U knjizi koju ovdje predstavljamo iznesena je odijeljenost između višestoljetnoga tradicionalnog pristupa povijesnoj znanosti i “mlađahne” kliometrije, koja, sudeći prema iznesenim argumentima, još nije spoznala svoje granice, a kamoli stekla punu

afirmaciju. Neke od, prema mojemu sudu, negativnih strana kliometrijskoga pristupa jesu, u prvome redu, matematički modeli koji bi, prema Fogelovu mišljenju, trebali unaprijediti povijesnu znanost. Ipak, spomenuti se modeli mogu primjenjivati, ali u ograničenu broju područja, primjerice, u gospodarskoj povijesti – odakle i potječe ovaj pristup, te u područjima koja je moguće statistički obraditi računalnom tehnologijom. Jer, ako uzmemo primjer koji postoji u nas – glagoljašku baština: što iz te baštine, mahom transcendentalnoga nadahnuća, mjeriti “matematičkim modelima”? Rezultati obrade matematičkim modelima jesu suhoparni podaci, razumljivi i provjerljivi u načelu samo uskomu krugu znanstvenika i istraživača upoznatih s matematičkom analizom, a oni kao takvi, zasigurno, neće naći odjeka u širemu čitateljstvu. Ne mogu se složiti niti s njihovim isticanjem opisa kao glavnoga zadatka povjesničara, jer smatram kako bi profesionalni povjesničari trebali ponuditi i interpretaciju podataka pronađenih u vrelima. Kliometričari kao glavni predmet istraživanja postavljaju općenitosti, a s tim u vezi i zakonitosti, po uzoru na prirodne znanosti. Međutim, promatrajući povijesna zbivanja, jedino što možemo ustvrditi jest postojanje periodičnih pravilnosti, i to samo unutar jednoga povijesnog razdoblja. O općenitostima, kao u prirodnim znanostima, ne možemo govoriti budući da nije moguće u potpunosti stvoriti početne okolnosti koje bi uvijek rezultirale u potpunosti jednakim događajem. Iz istih razloga nije moguć ni eksperiment, koji Fogel ističe. U potpunosti prihvaćam Eltonovo stajalište da u povijesnoj znanosti ne valja rabiti isključivo jednu vrstu povijesnih izvora; jer, ako to učinimo, umanjujemo mogućnost da će rezultati naših istraživanja uistinu biti povijesno relevantni, a moguće je i da zaobiđemo vrstu izvora koja nam može dati cjelovitiju povijesnu sliku. I, naposljetku, raduje činjenica da oba cijenjena znanstvenika u zreloj polemiziranju ne zagovaraju isključivost vlastita pristupa, ostavljajući – zbog povijesne istine kao konačnoga cilja – otvorenom mogućnost primjene pozitivnih rezultata druge strane.

Nadajmo se da će ovo djelo potaknuti naše, domaće, mahom “radne” povjesničare na još pozornije promišljanje teoretske pozadine njihova posla. Takvo što ne treba shvatiti kao odvratanje od njihove svakodnevne djelatnosti, već isključivo kao put k što korektnijemu i kvalitetnijemu iznošenju rezultata istraživanja, proučavanja vrela i relevantne literature, s čime se stvaraju i novi, kvalitetni prinosi historiografiji općenito.

Maja POLIĆ, prof.